

प्रकरण सातवे
समर्थांचे समतावादी, सामाजिक, प्रपंचविज्ञान

प्रकरण सातवे

समर्थांचे समतावादी सामाजिक प्रपंचविज्ञान

प्रबंधांच्या पाचव्या व सहाव्या प्रकरणांत आपण प्रपंचाचा अभ्यास केला. परंतु प्रपंचवादाचा अभ्यास करत असताना प्रपंचाला विज्ञानाचे अधिष्ठान असते हा शोध समर्थांच्या प्रपंचाच्या संदर्भातील विचारांतून समजतो. तसेच हे प्रपंचविज्ञान नुसतेच विज्ञान नसून त्याला सामाजिक शास्त्राचा पाया आहे हे लक्षात घेणे आवश्यक आहे.

समर्थांच्या प्रपंचविज्ञानाला अनुकूल व प्रतिकूल अशा दोन बाजू आहेत, हे येथेही लक्षात घ्यावे लागते. जगात दोन प्रकारचे लोक आहेत. एक म्हणजे संसारिक किंवा प्रापंचिक व दुसरा म्हणजे साधक किंवा मुमुक्षु. प्रापंचिकाला जर साधकावस्थेत जायचे असेल तर त्याने प्रपंचाचा त्याग केला पाहिजे. मग तो कितीही मोठा असो, धनिक असो वा दरीद्री असो, सर्वांच्या बाबतीत हा नियम समान आहे. पण प्रपंचाचा त्याग करणे ही सोपी गोष्ट नाही. हे समर्थांना कळले होते. त्यामुळे ते इतर संतांप्रमाणे प्रपंचाचा पूर्णांशाने त्याग करण्यास सांगत नाहीत, तर ते अुलट

" प्रपंच सोडून परमार्थ कराल । तेणे तुम्ही कष्टी व्हाल ।

प्रपंच परमार्थ चालवाल । तरी तुम्ही विवेकी ॥ ¹

कोणत्याही मनुष्याने प्रपंच सोडून परमार्थ केला तर तो कष्टीच होतो. त्याने प्रपंच योग्य त-हेने सांभाळून प्रपंच केला पाहिजे. त्यासाठी समर्थांनी पर्णाळी चे अुदाहरण दिले आहे.

" पर्णाळी पाहोन अुचले । जीवसृष्टि विवेके चाले ।

आणि पुरुष होऊन भ्रमले । यासी काय म्हणावे ॥

दास. 12-2-11

समर्थ म्हणतात की पानावरील किडा सुध्दा पुढचे पाऊन रोवल्यावर मगच मागचे पाय अचलते. त्याप्रमाणे मनुष्याने देखील पुढे जाताना मागील विचार करुन मगच पुढचे पाऊल अचलावे. नाहीतर तोल जाण्याचा संभव असतो. जीवसृष्टीतील इतर प्राणीमात्र सुध्दा विवेकाने जगतात. मनुष्यानेही तसेच वागावे. तसेच समर्थांनी चंदनाचेही अुदाहरण दिलेले आहे. वरुन पाहताना चंदन एखाद्या साध्या लाकडाप्रमाणे असते. पण जसजसे चंदन झिजत जाते तस तसा त्याचा सुगंध सर्वत्र दरवळतो. तसेच जो पर्यन्त मनुष्याकडे उत्तम गुण नसतात तोवर तो लोकांना कळत नाही.

" देहे त्यागिता कीर्ती मागे उरावी ।

मना सज्जना हेचि क्रिया धरावी ॥

मना चंदनाचे परी त्वां झिजावे ।

परी अंतरी सज्जना नीववावें ॥ " २

मुनष्याने उत्तम गुणांचे प्रकटीकरण केले तर तो सर्वांना आवडतो. येथे असे लक्षात येते की समर्थांनी विश्वातील सर्वच प्राणिमात्रांना समानतेची वागणूक दिलेली आहे. मनुष्य म्हणून श्रेष्ठ व इतर प्राणिमात्र हे कनिष्ठ आहेत असे ते मानत नाहीत. तर इतर प्राणिमात्रांच्यातील चांगले गुण मनुष्याने घेतले पाहिजेत असे ते म्हणतात. येथे समर्थांचे समतावादी प्रपंचविज्ञान समजते.

समर्थ हे अध्यात्माधिष्ठित प्रपंच विज्ञान मांडत असले तरी त्यांची शिकवण ही पूर्णतः वास्तवाच्या पायावर भक्कमपणे उभी आहे. त्यामुळे त्यांच्या प्रपंच विज्ञानाला जवळीक उत्पन्न झाली आहे. त्यांची ही व्यवहारवादी वास्वपूर्ण शिकवण अत्यंत महत्त्वाची असून समर्थांच्या प्रपंच विज्ञानाची ही व्यवहारवादी शिकवण आपण पुढील प्रकरणात सविस्तरपणे पाहू.

प्रकरण सातवे

संदर्भ

- 1 " दासबोध " 12:1:2
- 2 " मनाचे श्लोक " - समर्थ रामदास - श्लोक 8 वा